

LATOUR A SARTRE V CAFÉ DE FLORE

ANDREJ GOGORA, Filozofický ústav SAV, Bratislava

GOGORA, A.: Latour and Sartre in Café de Flore
FILOZOFIA 67, 2012, No 6, p. 485

The paper aims at illustrating two different philosophical views on one and the same activity, namely a waiter's job performance, in particular a waiter from the famous Parisian Café de Flore. The first view is exemplified by Sartre's notes about the waiter's behaviour in *Being and nothingness* [1943] which he probably wrote down just in that café. The second view offers Bruno Latour in his book *Paris: Invisible City* [1998] in which he analyzes the operating procedures of a waiter in the same café. These two approaches shed some light on the conditions in this coffee bar.

Keywords: B. Latour – J. P. Sartre – Café de Flore – Oligopticon – Urban studies

Asi nikoho nevydesí, ak do filozofického textu vsunieme obraz kaviarne. Jej prostredie bolo pre nejedného filozofa plodnejšie než múry vedeckej inštitúcie alebo pohodlie domácej pracovne. Verejné miesta priateľských alebo náhodných stretnutí so štedrým pohostením a s akýmsi zanedbaním bežných súvislostí poskytujú vynikajúce podmienky na myšlienkové záporenia. Filozofická produkcia, ľudová alebo učená, má teda srdečný vzťah k miestam, ako sú kaviarne, vinárne a pohostinstvá.

Café de Flore. V podobných úvahách by sme mohli pokračovať, náš predmet má však jasné črty. Navštívime parížsku kaviareň Café de Flore na rohu Boulevard Saint-Germain a Rue St. Benoit. Bola založená v roku 1870, pred vchodom má terasu, nad ňou je biela markíza so zeleným nápisom a rohový balkón s bujnou zeleňou. Interiér je v štýle *art deco*, s červenými sedadlami a mahagónovým obkladom. Je to filozofická kaviareň, ktorú Francúzi vnímajú ako súčasť svojej spoločenskej a intelektuálnej histórie. Le Corbusier napísal: „*Aperitív je sociálna inštitúcia a kaviarenská terasa zase mestská*“ ([3], 104). Vysedávali v nej Apollinaire, Breton, Bataille, Camus, Jean-Paul Sartre so Simone de Beauvoir, neskôr Robbe-Grillet, Butor, Sollers, Barthes a iní. Práve Sartre a jeho družka boli symbolom kaviarenskeho života Café de Flore. Netajili, že sa v nej udomácnili – od deviatej rána do obeda tam pracovali a jedli, od druhej do ôsmej sa bavili s priateľmi a po večeri prijímali hostí. Cítili sa v nej ako doma. Kaviareň bola stále plná, živé rozhovory intelektuálov a umelcov boli na dennej ponuke. Zrodila sa v nej akási pitoreskná a módna predstava o vzdelancoch.

Čašník – herec. Teraz sa sústreďme na konkrétnu postavu. Je ňou obsluhujúci čašník z Café de Flore, presne ten istý, o ktorom písal Sartre v známej pasáži o neúprimnosti v diele *Bytie a ničota* (1943). Vo väčšine sprievodcov po Paríži sa spomína zvláštny druh

čaišníka, ktorý je nevrly, strohy a neosobny, pozrime sa teda, ako ho zachytil Sartre. Jeho opis je naozaj výrečný, preto si doprajme dlhšiu citáciu: „*Pozorujeme čaišníka v kavárne. Jeho gesta jsou živá a jistá, poněkud příliš přesná, trochu příliš rychlá, přistupuje k hostům poněkud živějším krokem, uklání se trochu přehnaně úslužně a jeho hlas i oči vyjadřují zájem, který je o něco horlivější v souvislosti s hostovou objednávkou; posléze se vrací a snaží se i svou chůzí napodobit nepružnou strohost jakéhosi automatu, když nese svůj podnos s odvahou povrazochodce a udržuje ho neustále v labilní a co chvíli narušované rovnováze, již obnovuje lehkým pohybem paže a ruky. Celé čaišníkovo chování vypadá jako hra. Dává si záležet na tom, aby jeho pohyby zapadaly do sebe, jako u mechanismu, u něhož jeden pohyb pohání druhý, ale i výraz tváře a hlas působí mechanickým dojmem. Svým pohybům dává hbitost a neúprosnou rychlost, jakou se vyznačují věci. Čaišník hraje, a přitom se baví. Komu však předvádí svou hru? Není třeba ho dlouho pozorovat, abychom se o tom přesvědčili: hraje, že je kavárenským čaišníkem*“ ([4], 101).

Možno tieto zápisky prispeli k predstavám o mrzutých čaišníkoch, možno ich čaišníci schválne napodobňovali, nás však zaujíma niečo iné. Na základe akej skúsenosti Sartre tvrdí, že čaišník hrá, že je čaišníkom? Presvedčil sa o tom, že čaišník nie je čaišníkom a že to šikovne inscenuje, na základe pozorovania? Sartre tam presedel celý deň, no k tomuto záveru dospel pomocou ontologického rozlíšenia medzi *bytím pre seba* a *bytím osebe*. Prvé je ľudské bytie, druhé je bytie vecí. O čaišníkovi, teda o ľudskej bytosti s vedomím platí to isté, čo o každom človeku – je ničotou. Naše vedomie je vedomím niečoho iného, je mimo seba, mizne, a tak vnáša do sveta negáciu a zápornosť. Na základe tejto schopnosti nebyť tým, čím som, ktorú Sartre nazval aj odsúdením človeka k slobode, prišiel na to, že čaišník nie je čaišníkom. Nemôže ním byť, lebo keby ním bol, bol by bytím osebe, teda vecou. No celkom úspešne si môže predstavovať, že ním je, a hrať sa naňho, teda potvrdzovať ničotu. Napokon, existencialistický čaišník môže uplatniť slobodnú vôľu a vykašľať sa na celú kaviareň.

Zatiaľ sme vysvetlili čaišníkovo herecké umenie a jeho bytie pre seba, no zostala nám druhá časť – bytie osebe. Cez toto bytie sa vraciame k samotnej Café de Flore, do hlavnej miestnosti a kuchyne, pomedzi stoly k všetkým veciam, ktoré patria k bohémскому životu. Naše nadšenie však rýchlo opadne, Sartre už nemá toľko reči: „*Kavárna sama o sobě, se svými návštěvníky, stoly, lavicemi, zrcadly, se svým osvětlením, zakouřenou atmosférou, s hlasy, cinkotem tácků a šumem kroků, jež ji naplňují, je plností bytí*“ ([4], 46). Café de Flore je Café de Flore – a tým sa to pre neho končí, hotovo. Ak si odmyslíme jeho prítomnosť vo vedomí, o bytí osebe sa dá povedať len to, že je. Na rozdiel od človeka nemôže byť tým, čím nie je. Ničota jej nič nehovorí, lebo zostáva vo svojom bytí a nepozná slobodu. Café de Flore je tu len pre nás.

Zhrňme si to: Čaišník nie je čaišníkom tak bezprostredne, ako je kaviareň kaviarňou. Nech už je medzi nimi hocičo, husserlovska logika podporená existencialistickou vierou v slobodu človeka vedie k dualizmu. Avšak budme opatrní: Sartrov dualizmus nie je dualizmom dvoch substancií v Descartovom duchu (substanciou je tu bytie osebe, zatiaľ čo bytie pre seba je existenciou). Ide tu skôr o rozlíšenie medzi pohybom vedomia a nečinnosťou bytia osebe: „*To, čo ontologicky odlišuje vedomie od veci a čím sa vedomie*

v sartróvskom slova zmysle „rodí“, je jeho schopnosť dištancie, nekoincidencie či neidentítity so sebou, resp. neantizácie, a teda vymknutia sa z deterministického zretiazenia vlastného sveta vecí“ ([5], 464). V tomto zmysle sa bytie pre seba, teda večne rozladený čašník, zásadne líši od bytia vecí a má nad ním ontologickú prevahu. Café de Flore sa nám vo svojej plnosti ponúka taká, aká je, čašník si môže vybrať, koho obsluži, a koho nie.

Bruno Latour

Čašník – sieť. Vieme, že Sartra sme vybavili narýchlo a bez dôsledkov. Ak sme ho zneužili, tak naozaj len preto, že nás zaujíma iba v súvislosti s Café de Flore. No nechajme ho už tak a presuňme sa o päťdesiat rokov dopredu. Za ten čas sa tu premlelo mnoho čašníkov a každý mal svoju úlohu, avšak zatiaľ čo personál hral, že je personálom, samotná kaviareň sa veľmi nezmenila. Akoby sa naplnili Sartrove slová a Café de Flore sa zasekla vo svojom bytí – stále to isté červené čalúnenie, tmavé obloženie a odrazy zrkadiel. Samozrejme, kaviareň si žije vlastným životom. Zabudnime teda na fenomenologickú ontológiu a jej triky s vedomím a predstavme ďalšiu postavu. Hostom je teraz Bruno Latour – súčasný francúzsky filozof, sociológ a antropológ.¹ Nie je tu náhodou, napísal totiž zaujímavú knihu *Paríž: Neviditeľné mesto* (1998)

a jednu kapitolu v nej venoval Café de Flore.

Ak sa dobre rozhlíadneme, zistíme, že sa tu predsa niečo zmenilo. Interiér je naozaj rovnaký, no čašníkom pribudli rekvizity. Za barovým pultom stojí CRT monitor, z neho trčí kábel a ide rovno pod pult, do skrine počítača. Ten je spleťou ďalších káblov, je napojený na elektrickú sieť, klávesnicu a myš. Ak je všetko riadne nastavené, čašník spustí aplikáciu na registráciu objednávok a na monitore sa ukáže pôdorys, očíslované stoly, kód tovaru a celková suma. Celú kaviareň má ako na dlani. Okrem toho sú tu ďalšie nevšedné stroje: elektronická pokladnica, dômyselné kávovary, chladiace zariadenia a digitálny zvukový systém. Bežný návštevník si ich nevšimne, no uľahčujú a zrýchľujú obsluhu.

Prečo opisujeme tieto technické zariadenia? Latour chce rovnako ako Sartre povedať niečo o čašníckom remesle a živote v Café de Flore, no vychádza z celkom iných predpokladov a perspektív. Nezaujíma ho čašníckovo vedomie či masívna plnosť bytia osebe ani ich dualizmus, sústreďuje sa len na to, čo čašník skutočne robí, aké úkony, presuny

¹ O Brunovi Latourovi, jeho prístupe a metodológii pozri ([6], 67 – 73).

a výpočty musí vykonať, aby obslúžil hosť. A na to potrebuje Latour zoznam nástrojov a zariadení, ktoré sú nevyhnutné pre čašníkovu prácu, majiteľov zisk a zákazníkovu spokojnosť. Pozrime sa teda, na čo prišiel.

Najskôr však vymedzme jeho predpoklady, inak nám nebude jasné, o čo Latourovi ide. Budeme struční a uvedieme len dve metodické východiská. Tým prvým je posúdenie pojmových redukcí a totalít, teda kritická analýza pojmov, ktoré do svojho rozsahu svojvoľne adoptujú nevlastné prvky a potom sa prezentujú ako vopred hotové a ukončené. Druhým je symetrická metóda, ktorá sa snaží, aby k skúmanému javu zbytočne nepridávala nič, čo k nemu nepatrí a čo by ho predsa len chcelo organizovať. Táto zásada smeruje k akémusi stopovaniu aktéra v príslušnej lokalite pôsobení a v súlade s pravidlami jeho usporadúvania: „*Len čo začneme sledovať meniace sa reprezentácie sociálneho, nájdeme kancelárie, chodby, prístroje, údaje, riadky, zoskupenia, tímy, dodávky, opatrenia, výstrahy – nie však Spoločnosť*“ ([2], 17). Latour vie, že pracuje s redukciami, opis bude neúplný a stále mu niečo uniká, no je to podľa neho poctivejšie a veľkorysejšie, než keby za každú cenu vnucoval cudzie pojmy a princípy.

Detaily dotiahneme, teraz sa vráťme a ukážme, ako si Latour pomocou tejto metódy poradil s Café de Flore. Funkciou čašníka je najmä biznis, teda obchod, ktorý sprostredkúva medzi majiteľom a hosťom. Ak nejde kšeft, kaviareň skrachuje. Preto sa Latour pýta, aké procesy prebehnú, kým sa zo šálky kávy stane hotovosť. Pre filozofov je to asi neobvyklé, no Latour ide tvrdo po každom jednom úkone – preňho nie je nič len tak alebo pre nič za nič. Hostia si najskôr nájdú voľné miesto a usadia sa, potom si vyberajú z ponuky a čakajú, kým si ich niekto všimne. Podľa čísla stola majú prideleného čašníka, ten si ich vezme na starosť a do bloku si zapíše objednávku. Vráti sa k baru, naťuká žiadosť do systému a ide pripraviť nápoje. Keď je hotový, naaranžuje ich na tácke a odnesie zákazníkom. Tí si ich pokojne vypijú, poklebetia a vypýtajú si účet. Čašník si v aplikácii označí objednané položky, tá mu to zráta a cez kasu vytlačí blok s podrobným zoznamom všetkých objednávok a celkovou sumou. Účtenku položí na stôl, hostia ju skontrolujú, zaplatia a nechajú tringelt. Čašník vezme hotovosť, odloží kópiu bloku a v aplikácii priradí vybavenú objednávku k dennému súčtu. Hostia sa rozlúčia a poďakujú. Na konci dňa čašník vyhodí kasu, spočíta peniaze a porovná ich s konečnou sumou na monitore.

Čo si máme o tom myslieť? Asi sa to nehodí do filozofického textu, no ak sa na to pozrieme bližšie, zistíme, že to nie je jednoduchá reťaz úkonov. Pre Latoura to nie sú obyčajné informácie, sú to skôr transformácie. Prevádzku kaviarne totižto vníma ako navrstvené série aktérov a pôsobení, ktoré si medzi sebou niečo vymieňajú a tak sa navzájom menia. Keby nič nevymieňali, nezanechali by po sebe stopy, neboli by – hosť dáva žiadosť, čašník vybavuje objednávku; čašník servíruje nápoj, hosť konzumuje; čašník dáva účet, hosť platí náklady. To sú obojstranné výmeny, v ktorých nie je nič grátis. Aby sme pôsobili, musíme niečo obetovať, aj keď len maličkosť alebo námahu, iba tak niečo získame. Aktéri teda nie sú sebestační, sú kolektívni a odkázaní na iných. Sartre asi správne naznačil, že čašník nie je úplne čašníkom.

Latour chápe tieto série výmen ako siete, no v prípade Café de Flore to nie je nejaká pavučina alebo neurčitá spleť. Môžeme sa upokojiť, našiel v tom neporiadku model, ktorý

má jasné pravidlá a postupnosti. Práve on nám ukáže, za akých podmienok kaviareň funguje. Nazval ho *oligoptikon* (*oligo* – málo, *opticon* – videnie). Prečo? Spomeňme si na účtovnícky program v počítači a konečné súčty. Sumy, ktoré sa zobrazujú na monítore, sú vlastne šálky kávy transformované na strohé čísla. Pomocou nich vidí manažér kaviarne veľmi málo (*oligo*), len čisté a uhladené údaje o tom, čo, koľko a kedy sa predalo. Je to akési centrum výpočtov, ktoré z Café de Flore vidí iba malú časť, no zato veľmi presne a detailne. O každom obchode má podrobné záznamy, tabuľky a výpočty – pomocou nich tento malý účtovnícky *oligoptikon* dozerá na dianie v kaviarni a udržiava ju v zisku. Manažér nemusí odtrhnúť zrak od čísel, položiek a súčtov, stačí, ak v nich má poriadok. Sartre možno videl všetko, no určite nie tak dôkladne.

Faktúry a účtovné zápisy sú len jednou stranou mince, samy osebe si nevystačia. Aj ony musia niečo vymieňať. Preto je *oligoptikon* závislý od dvojcestných vzťahov, od jemných a členitých tokov, od pumpovania signálov smerom von a zase dnu. Čašník si urobí svoju robotu, manažérovi nechá účtenky a údaje na počítači, ten ich spracuje a podľa súčtov sa rozhodne, aký príkaz vyšle: či zníži ceny, zvýši mzdu, alebo objedná tovar. Tieto pokyny preladia život v kaviarni, tam vonku, mimo čísel a vzorcov. A späť sa zase vrátia čerstvé údaje. Aby to celé fungovalo, *oligoptikon* potrebuje arzenál ľudí, nástrojov, služieb, zariadení, surovín a dát, ich správne rozloženie, nastavenie a harmonogram. Na to všetko je odkázaný, inak sa nikam nedostane. Čo zmôže, ak sa niečo pokazí, neprídu zásoby, čašník nezaráta účet, zaspí, niečo zabudne, rozbije, neurobí, ukradne alebo ak hostia utečú bez platenia? Nič. Toto centrum teda nie je suverénne. Dokonca je krehké, zraniteľné a obmedzené, lebo ak sa prerušia jeho spojenia, nemá čo vymieňať a s kým obchodovať. Nielenže vidí málo, oslepí ho aj drobná chyba v prenose. Vtedy stráca prehľad.

Pre niekoho nie je analýza čašníkov hodná filozofie –s tým možno súhlasiť. Latour však skúma aj iné *oligoptikony*: „Voda, elektrina, telefón, doprava, meteorológia, geografia, mestské plánovanie: to všetko má svoj *oligoptikon*, obrovský riadiaci panel v uzavretej kontrolnej miestnosti“ ([2], 32). Tieto centrá výpočtov, ktoré detailne vidia len malú časť toho, čo majú na starosti, pôsobia v celom meste, v celom sociálnom poli. No pozor, ich siete siahajú iba potiaľ, pokiaľ prúdia obojsmerné toky, od ktorých závisí výkon ich funkcií. Nie sú to panoptiká! Cieľom tohto pôsobenia totiž nie je utvoriť homogénny priestor, v ktorom by videli všetko. Práve naopak, *oligoptikon* bráni tomu, aby sa zo sociálnych vzťahov stal jeden veľký ucelený blok. Udržiava ich v chode, iniciuje výmeny a vpušťa cudzorodé elementy. Priam vyzýva na ďalšie skúmania.²

² Latour opísal *oligoptikon* veľmi úsporne a jeho schému teda čakajú spresnenia. Okrem triedenia rôznych typov výmen, nástrojov, materiálov, lokalít a tokov považujeme za dôležité spracovať časový rozvrh *oligoptikonu*. V prípade čašníka sme si mohli všimnúť, že viaceré pôsobenia prebiehajú naraz alebo postupne, niektoré zostávajú, iné sa postupne strácajú a ďalšie zase vynárajú. Synchronizácia *oligoptikonu* nesporne vplýva na jeho efektivitu a to bude treba premyslieť.

Záver. Napriek ironickým poznámkam sme nechceli Sartra porovnávať s Latourom, vnímať ich ako protiklady alebo nebodaj ako predstaviteľov svojej doby. To by bolo trúfalé a domýšľavé. Postavili sme ich vedľa seba, aby sme videli dva odlišné a legitímne pohľady, nič viac. Priznávame, že autor má bližšie k Latourovi, a preto ho zaujíma skôr Café de Flore, jej výmeny a schémy. Príbeh bol však trochu iný. Adam Gopnik napísal zbierku esejí o Paríži a zistil zaujímavú vec. Počas nemeckej okupácie sa v Café de Flore schádzala pravica a kolaboranti. Lavica a Sartre sa stretávali v kaviarni Deux Magots, ktorá je oproti nej. Keď sa vojna skončila, všetci začali chodiť tam a Café de Flore bola prázdna. Obdivovatelia a turisti sa tlačili okolo Sartra v Deux Magots. Bolo mu to nepríjemné, a tak sa presunul do Café de Flore. Gopnik píše: „*Deux Magots bola sakralizovaná Sartrom, desakralizovali ju turisti a história ju potom nechala prázdnu*“ ([1], 84). Tento citát nám nechtiac prezradil niečo o Latourovi. Z jeho textu totiž necítiť, že by v Café de Flore niekedy sedel alebo utváral jej *genius loci*. Opisal ju triezvo a vecne, tým ju však celkom desakralizoval. Táto poctivosť a dôslednosť ho dohnala do akejsi čudnej verzie pozitivistickej straty zmyslu a plnosti. Z tohto hľadiska má Sartre veľký náskok.

LITERATÚRA

- [1] GOPNIK, A.: *Paris to the Moon*. London 2008.
- [2] LATOUR, B.: *Paris: Invisible City*. Dostupné na http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/downloads/viii_paris-city-gb.pdf.
- [3] LE CORBUSIER.: *When the Cathedrals Were White*. New York 1964.
- [4] SARTRE, J. P.: *Bytí a nicota*. Praha 2006.
- [5] SMREKOVÁ, D.: Sartrov pojem intencionality optikou aktuálnych skúmaní. In: *Filozofia*, 62, 2007, č. 5.
- [6] GOGORA, A.: Účtovnícka metafora Bruna Latoura. In: Matějková, E. – Hudecová, A. – Kročková, V. (eds.): *Filozofia v kontexte súčasného myslenia*. (Zborník príspevkov z doktorandskej konferencie.) Trnava: Filozofická fakulta UCM v Trnave 2011, s. 67 – 73.

Andrej Gogora
Filozofický Ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: gogora@gmail.com